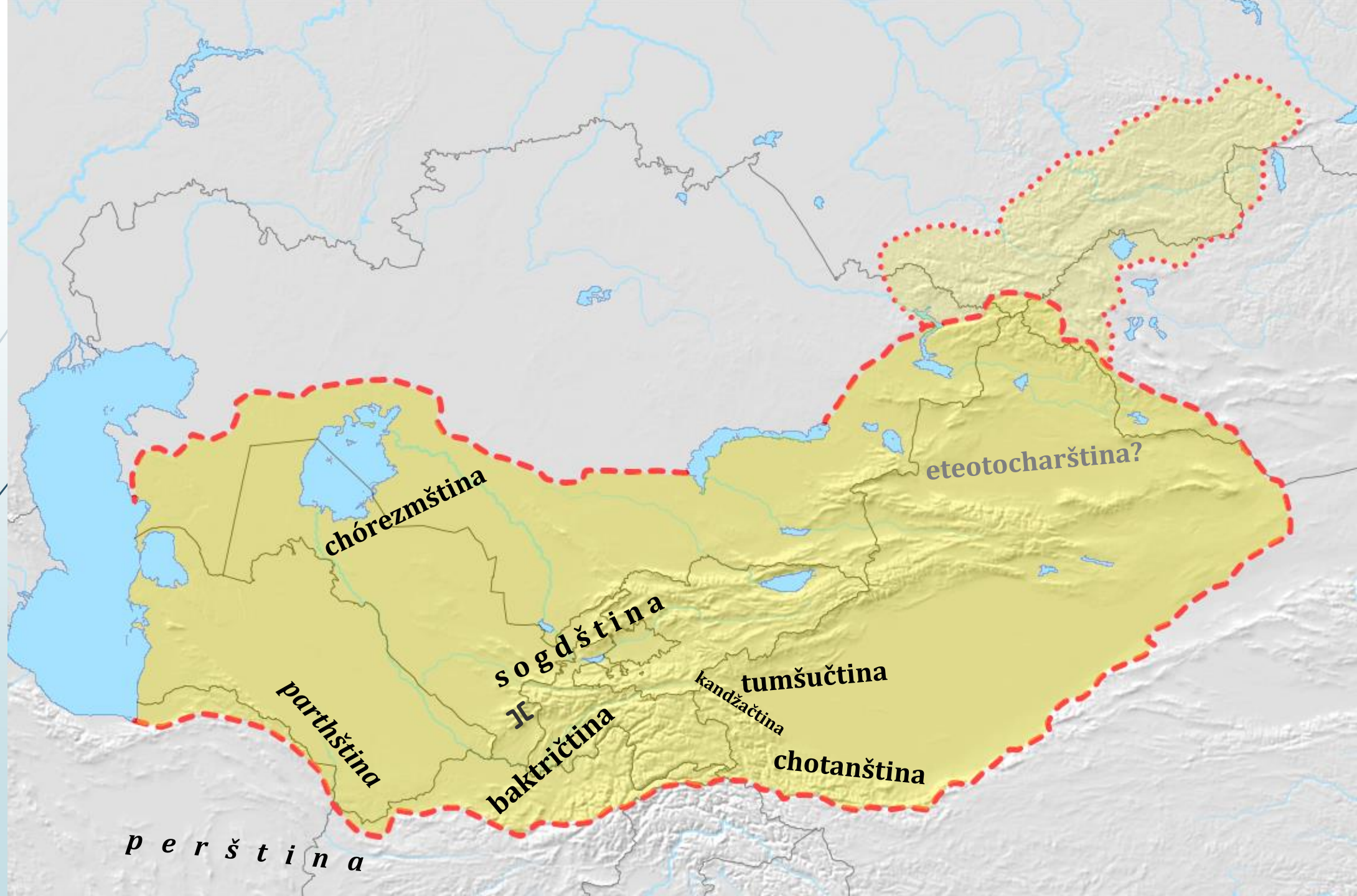


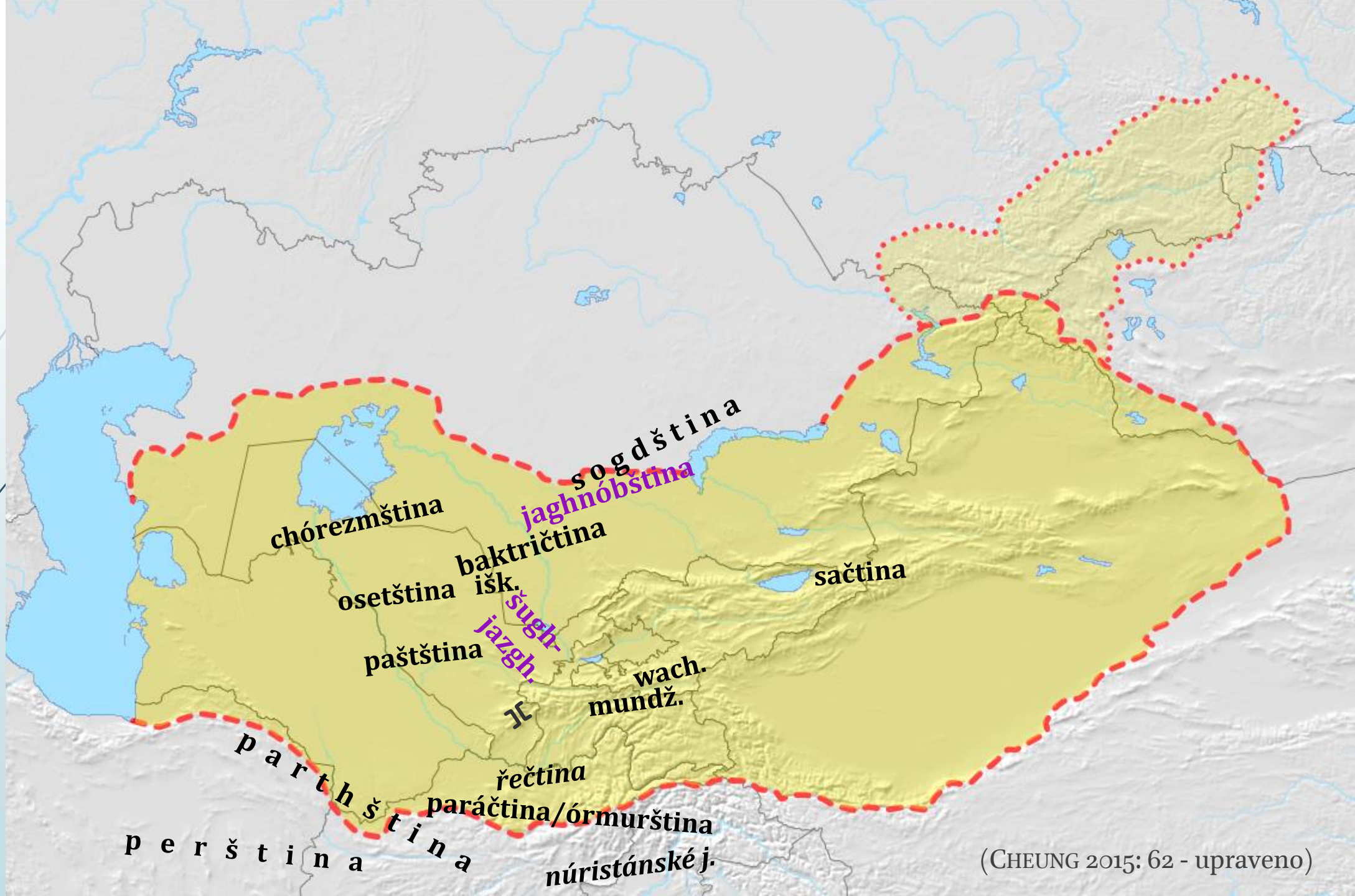


# archeologický výzkum jazyka

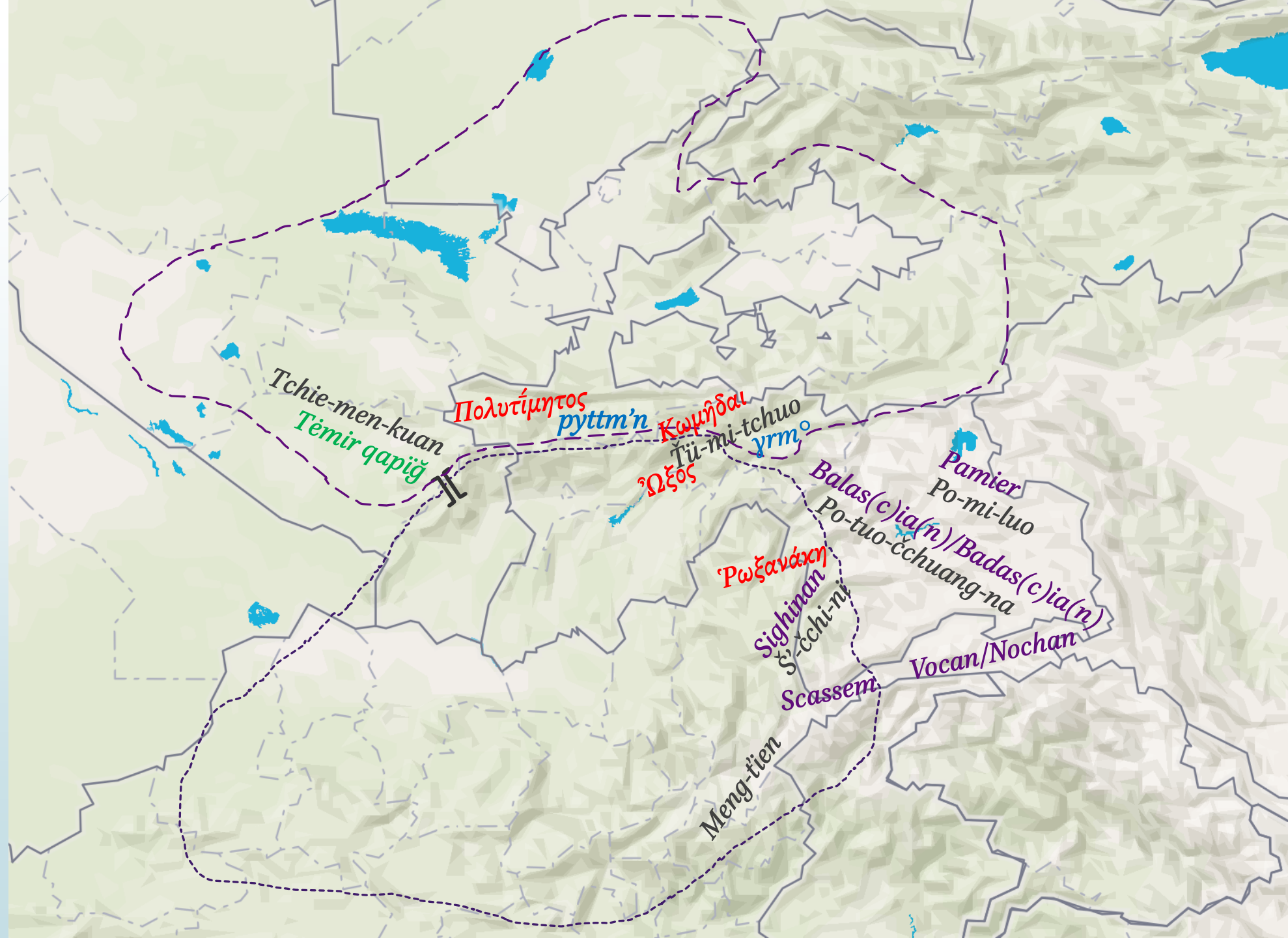
na příkladu centrálního a východního tádžikistánu







(CHEUNG 2015: 62 - upraveno)



Tchie-men-kuan  
Témir qapiğ

Πολυτίμητος  
pyttm'n

Κωμηδαι  
Tü-mi-tchuo  
yrm

Ώξος

Pamier  
Po-mi-luo

Balas(c)ia(n)/Badas(c)ia(n)  
Po-tuo-čchuang-na

Ύξαναχη

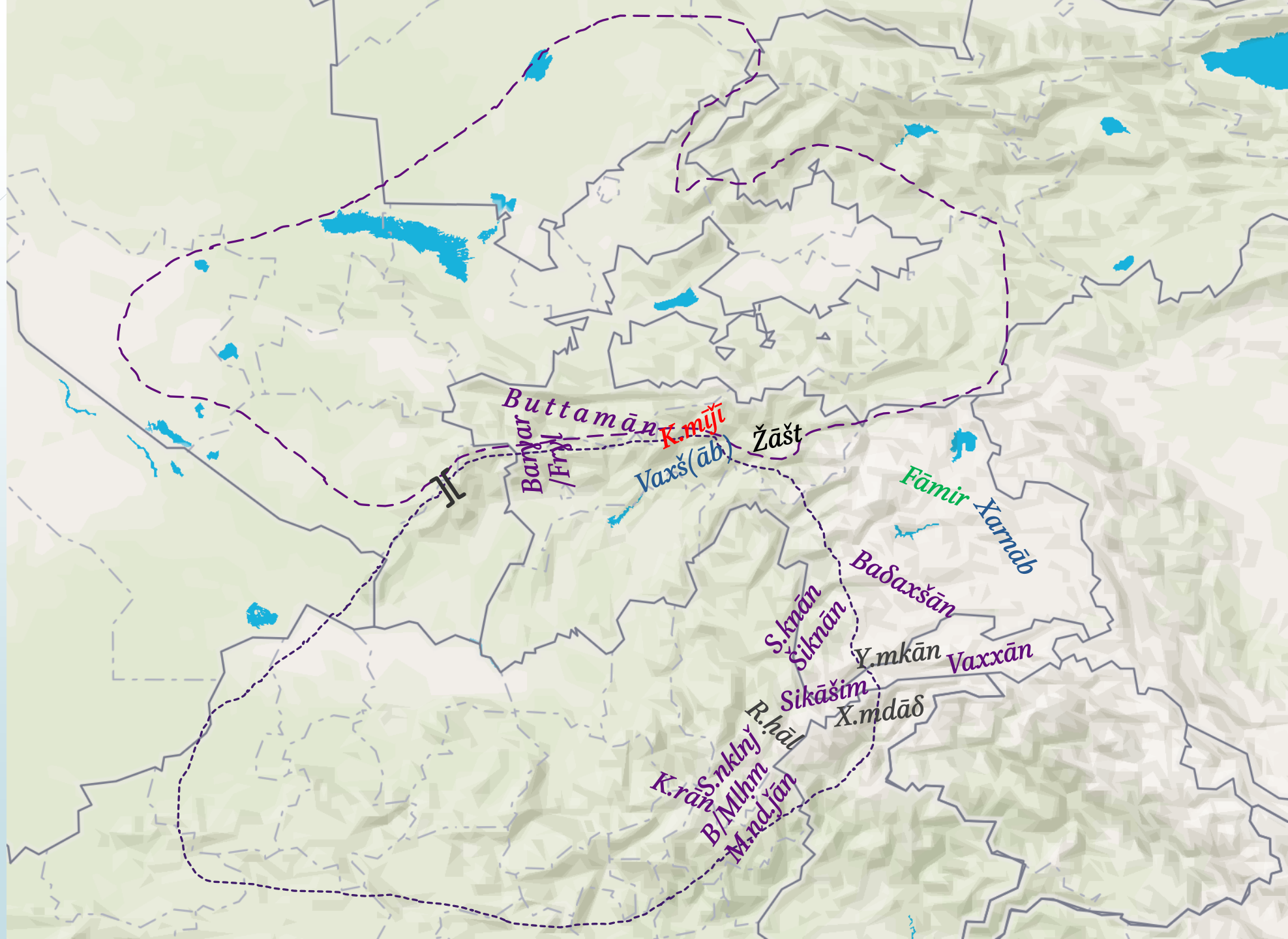
Sighinan  
S'čchi-n

Scassem

Vocan/Nochan

Meng-tien





# východoíránské jazyky

- severopamírské
    - šugnánsko-jazghulámská větev
      - †wandžština (*†počátkem 20 stol.*)
      - jazghulámština
      - šughnánsko-róšánské jazyky
        - róšánština; chuíština
        - bartangština; rášárvština
        - šughnánština; badžúština; šáhdaraština, †barwázština
        - saríqólština
    - mundžánština-jidgháština
  - †sarghulámština (*†koncem 19. stol.*)
  - †baktričtina (*†9. stol.?*)
  - iškášimština-sanglécťina-†zébáčťina (*†poč. 20. stol.*)
  - \*darwázština (*†14.-15. stol.*)
- sako-wachánské
  - †chotanština, †tumšučťina; †kandžačťina
  - †dialekty jižních Saků
  - wachánština
- pathanské
  - paštťina; wazírština
  - wanečťina
- chórezmština
- sogdo-jaghnóbské
  - †sogdština (*†11. stol.*)
    - †buchárština (*†12. stol.?*), †ustróšanština, †buttamánština, †sedmiříčská sogdština (*†12. stol.?*), †štn-dialekt...
  - \*hornozarafšánština & \*takfónština (*†18. stol.?*)
  - jaghnóbština

# tádžické dialekty

## ■ severní dialekty

- dialekty (1) samarkandský a buchárský; (2) samarkandských židů; (3) západoferganské; (4) východoferganské; (5) Istaravšanu, Šahristónu a Ghónčí; (6) pandžakentský; (7) pandžakentské venkovské; (8) varzóbský a hisórský; (9) bójsúnský a (10) darbandský

## ■ severní přechodné dialekty

- dialekty (1) hornočirčické; (2) severoferganské a (3) jihoferganské

## ■ centrální (hornozarafšánské) dialekty

- dialekty (1) falgharské; (2) mastčóské a (3) fónské

## ■ centralní přechodný dialekt

- rómítský dialekt

## ■ jižní dialekty

- dialekty (1) qarótegínské; (2) severokúlóbské; (3) róžské; (4) jihokúlóbské; (5) východokúlóbské; (6) badachšánské; (7) afghánského badachšanu

## ■ jižní přechodný dialekt

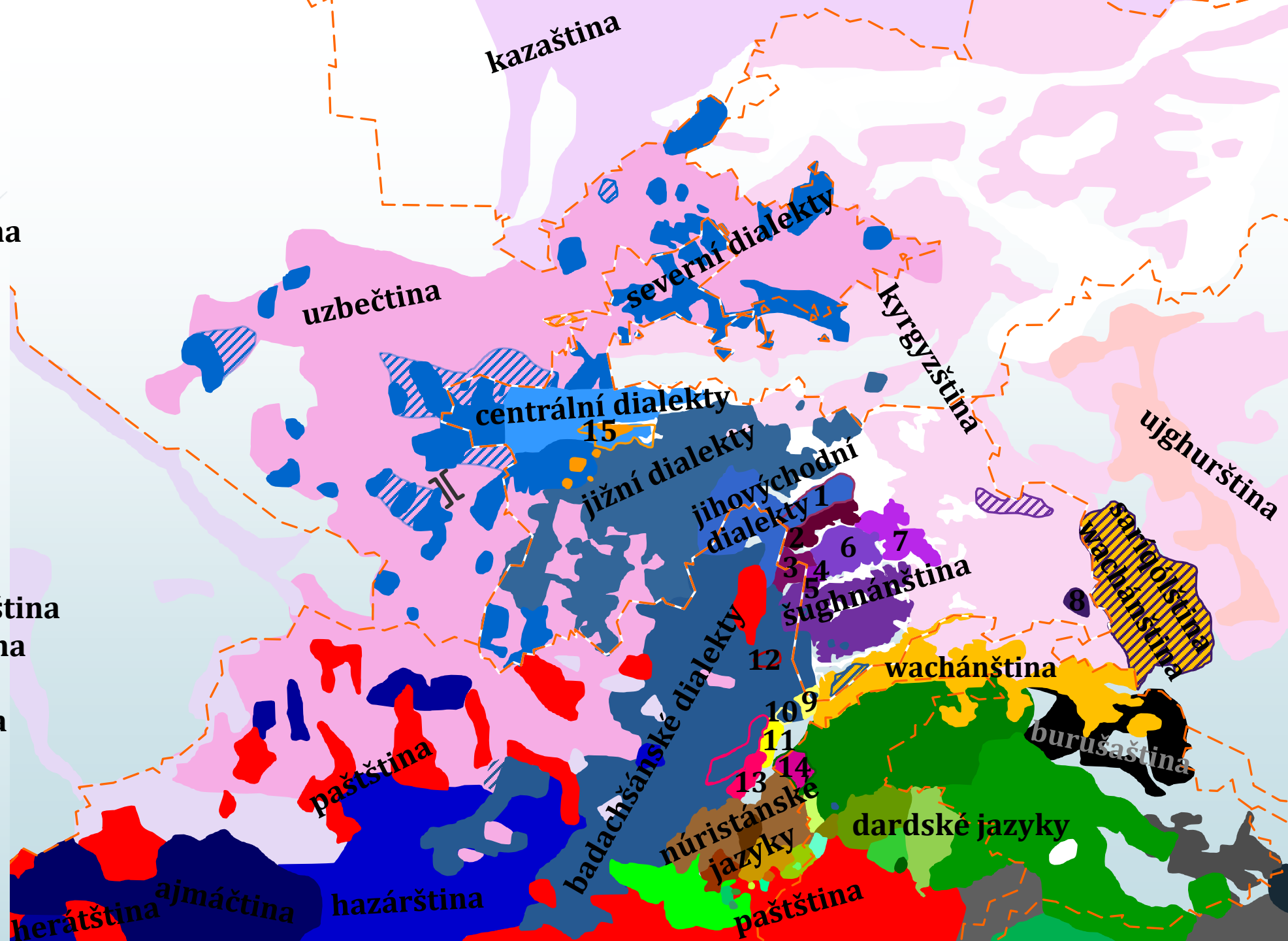
- vachijóský dialekt

## ■ jihovýchodní dialekty

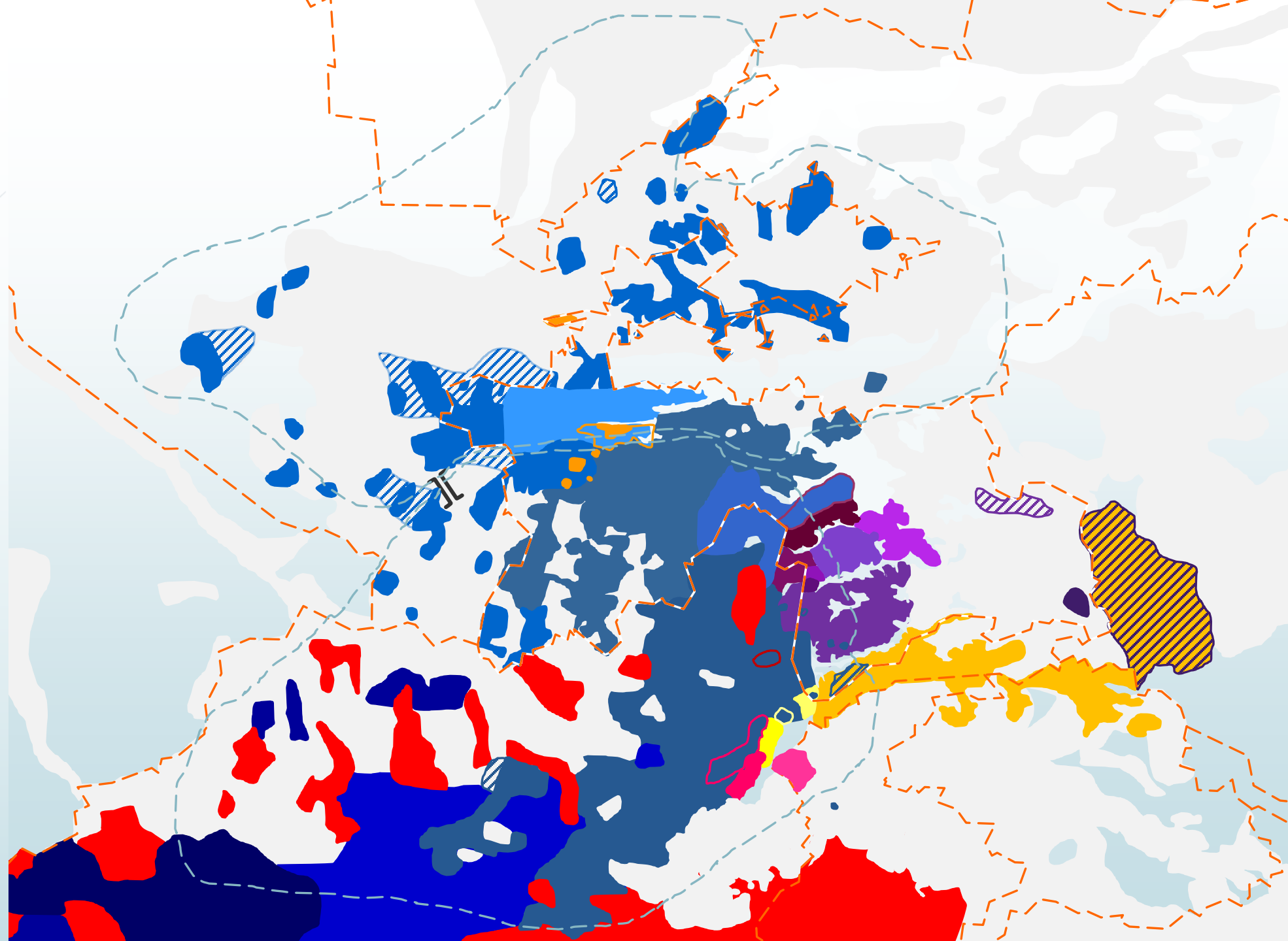
- dialekty (1) darvázský a (2) vandžský

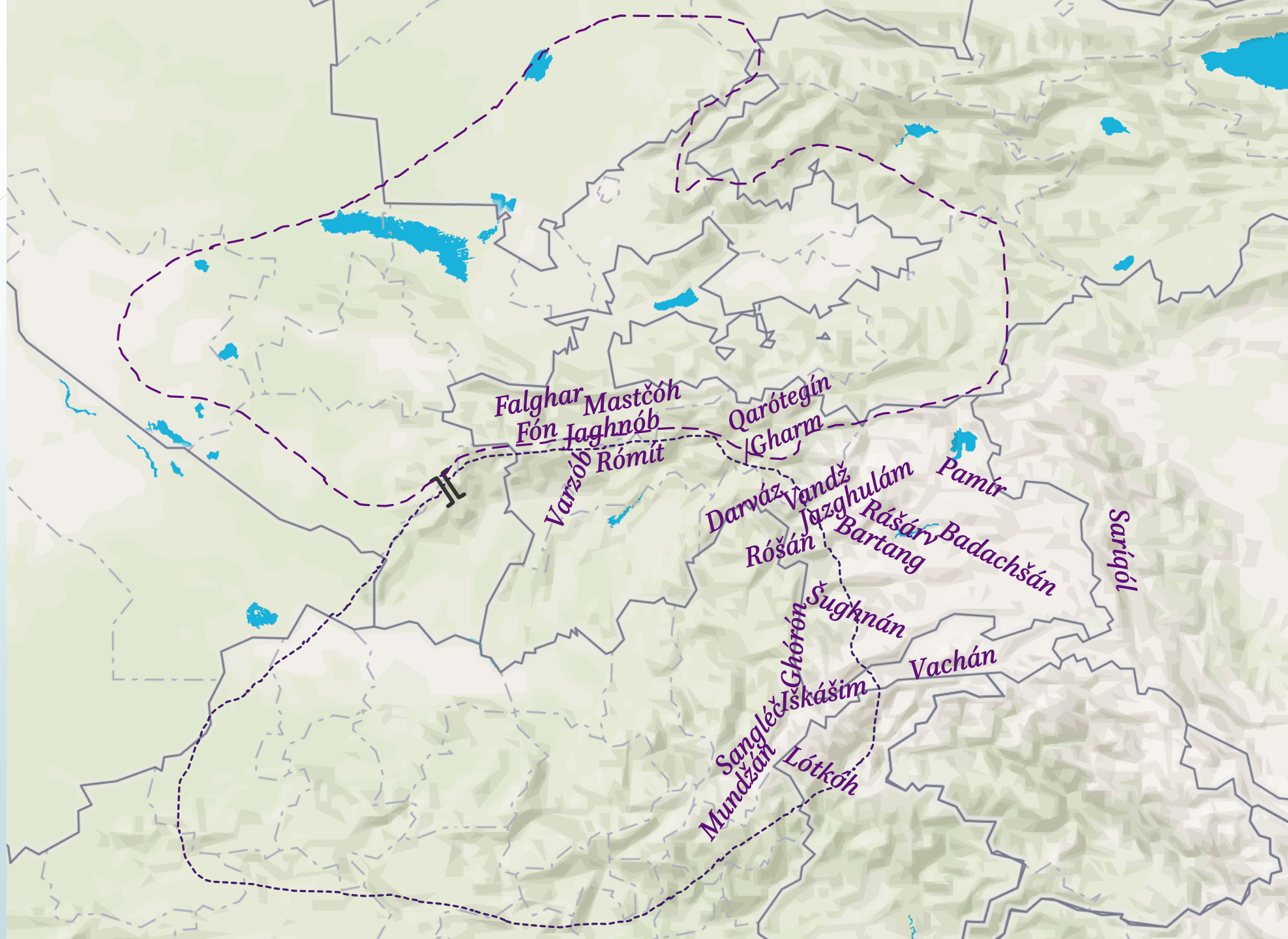
(RASTORGUJEVA 1964; upraveno)

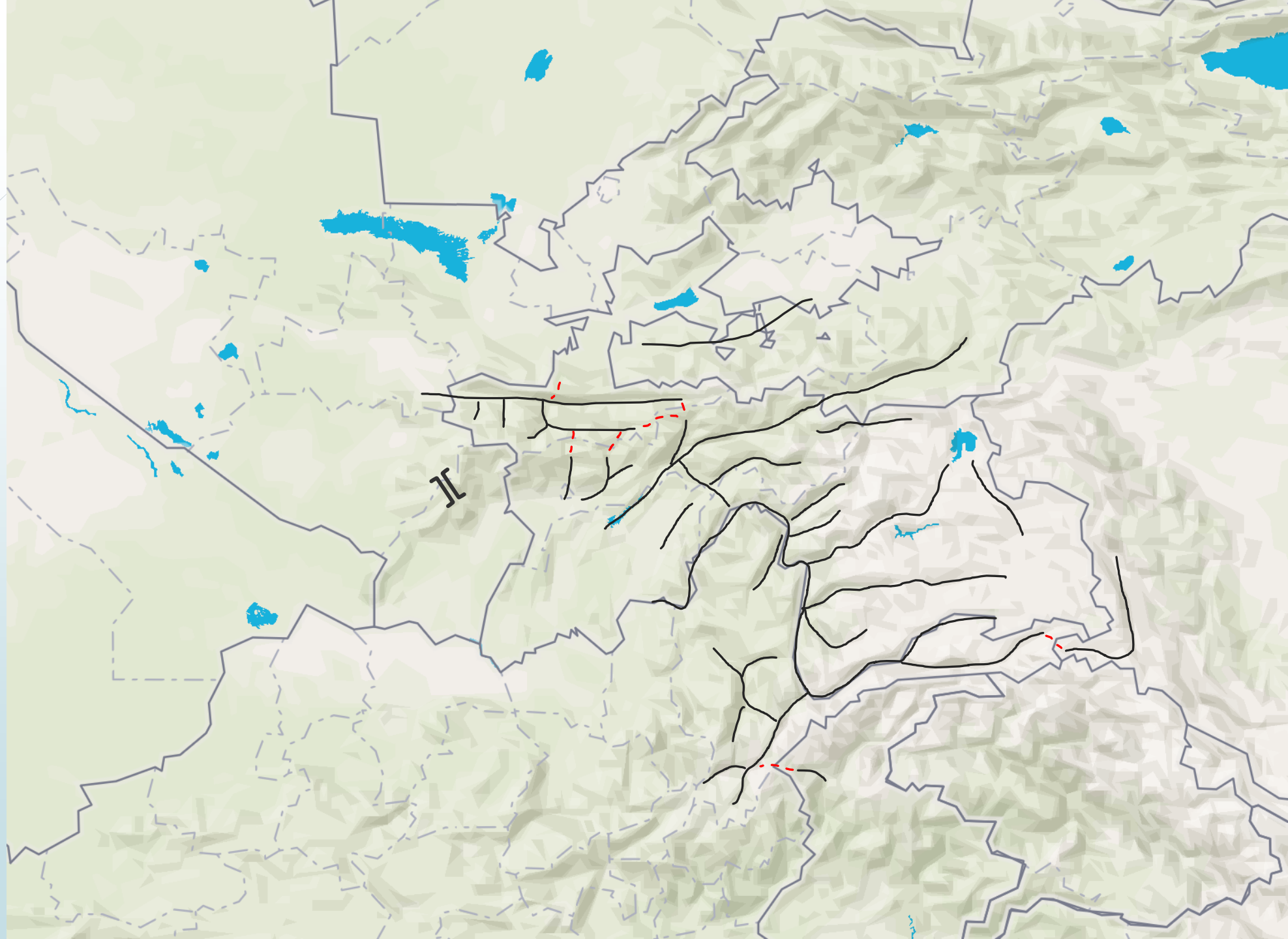
- 1 †wandžština
- 2 jazghulámština
- 3 róšanština
- 4 chufština
- 5 badžúština
- 6 bartangština
- 7 rášárvština
- 8 saríqólština
- 9 iškášimština
- 10 †zebáčtina
- 11 sangléčtina
- 12 †sarghulámština
- 13 mundžánština
- 14 jidgháščina
- 15 jaghnóbština





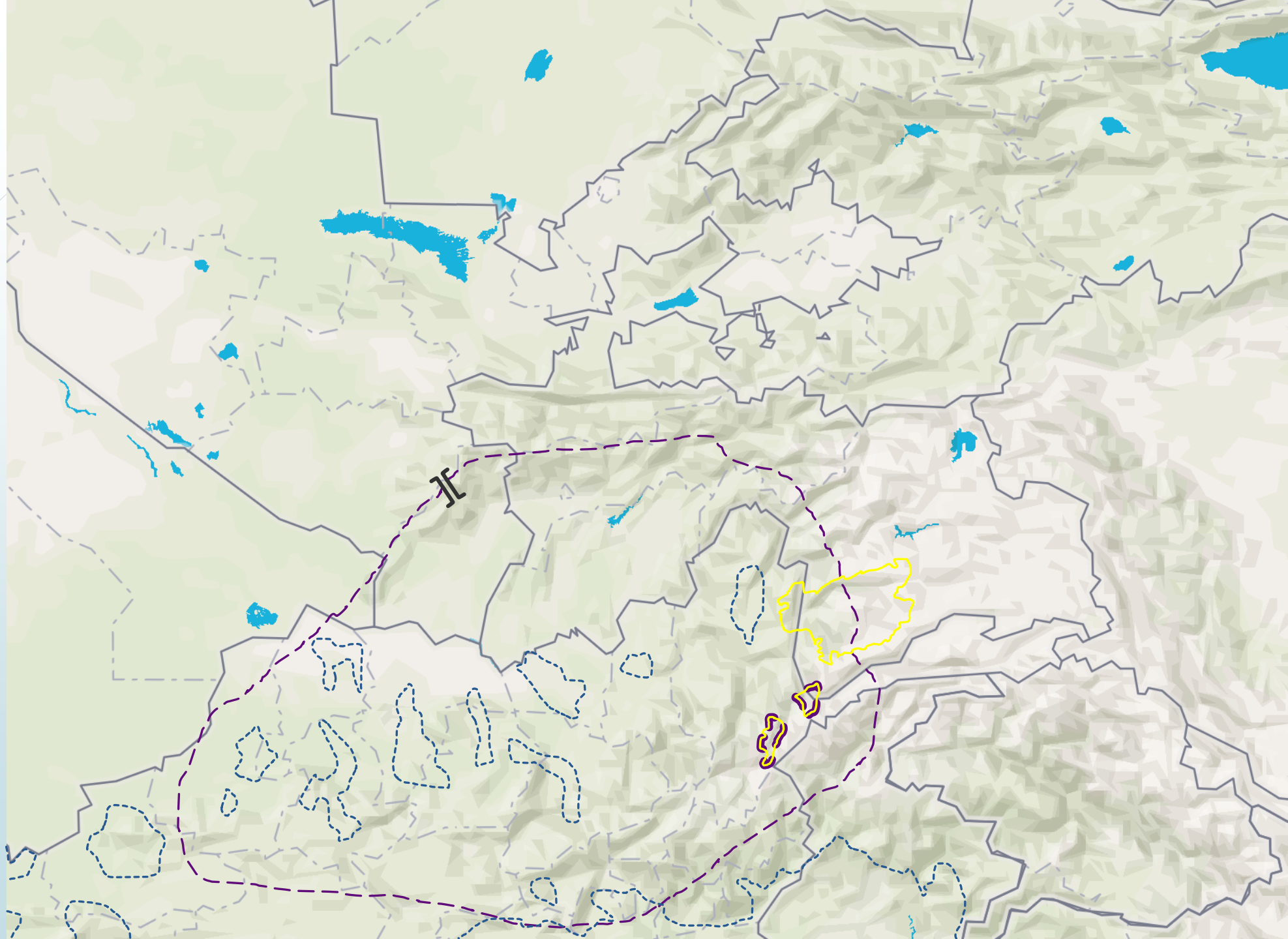






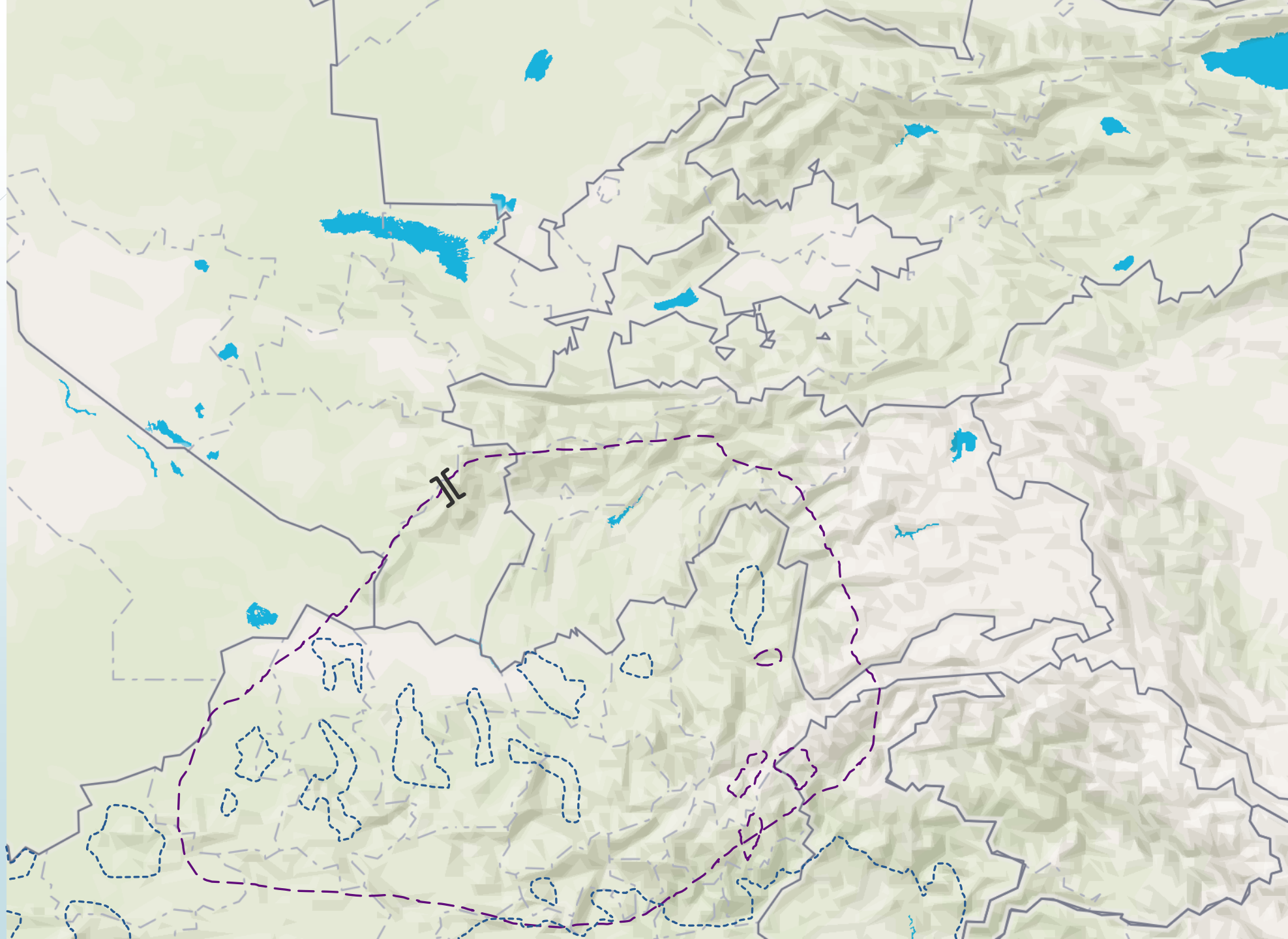


- ▶ *\*rts, \*rdz > řt~řt,*  
*řd~řd :: řc, řz*
- ▶ *\*řt > t*

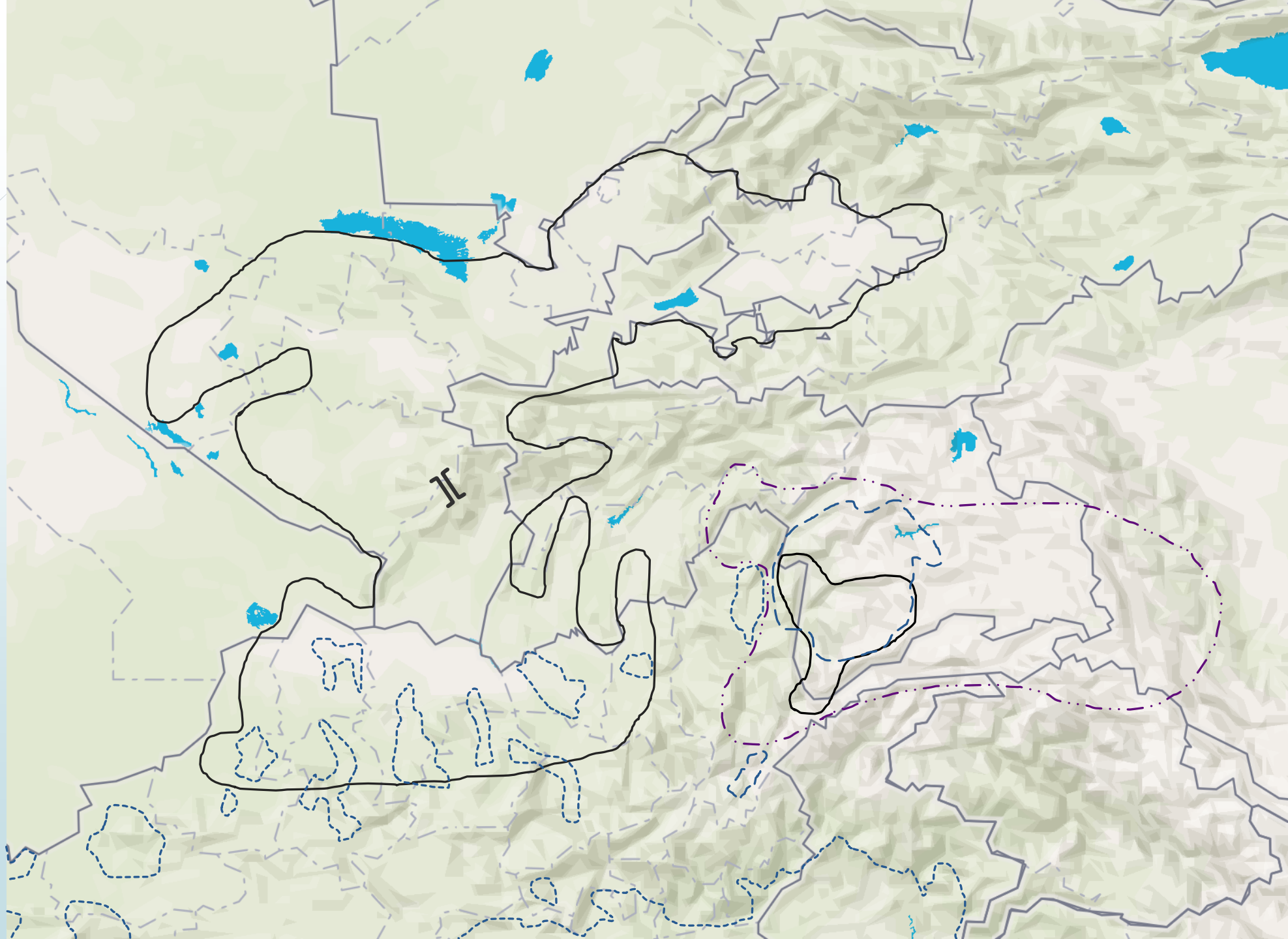


▶  $*d > l$

▶  $*d, *θ > l$

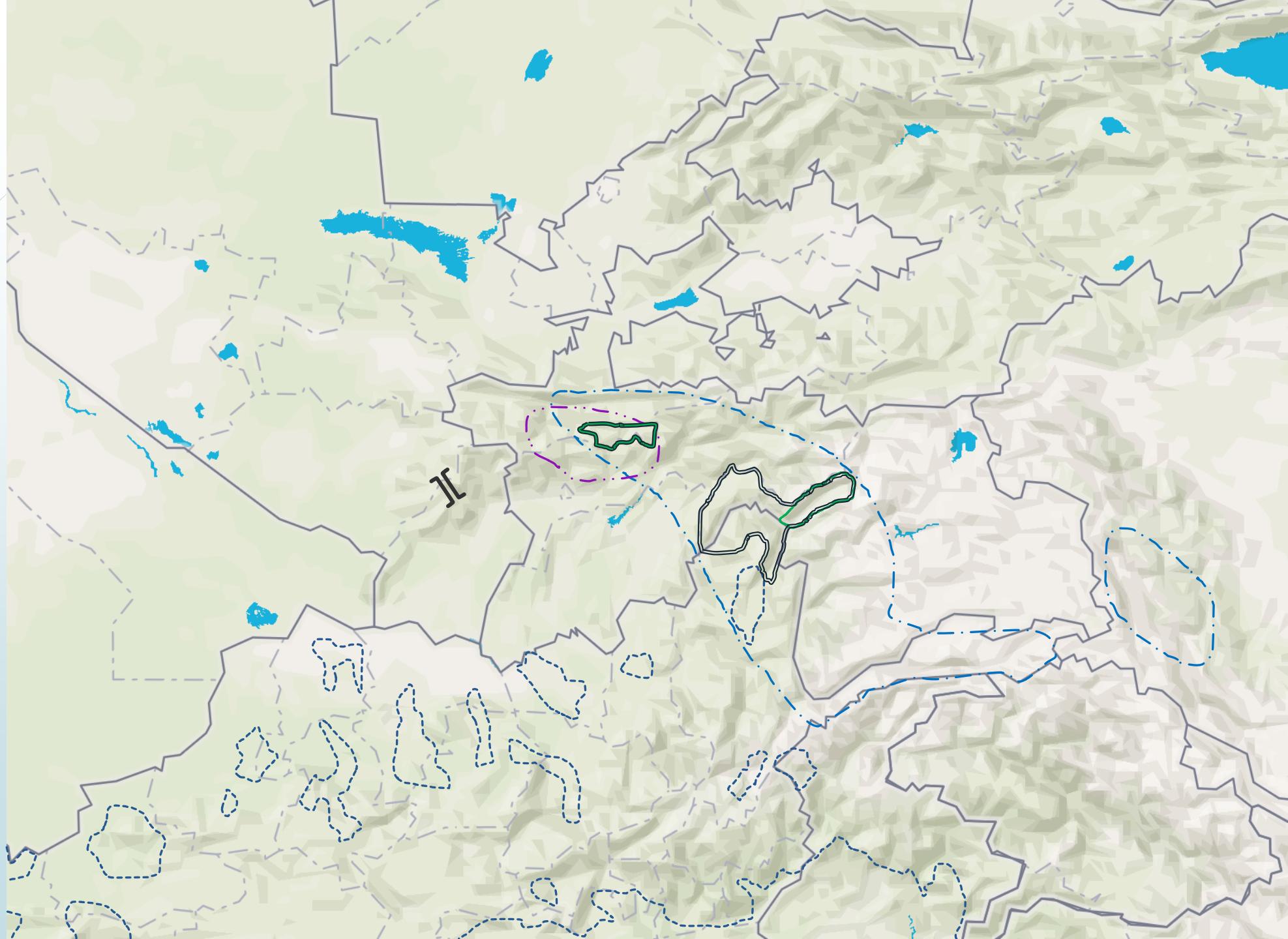


- ▶  $*\bar{o} > \bar{u}$
- ▶ sekundární palatalizace tektál
- ▶  $-\bar{a}-k\bar{a}$ -kmeny se nemění na difthong ani se nestahují v jedinou samohlásku

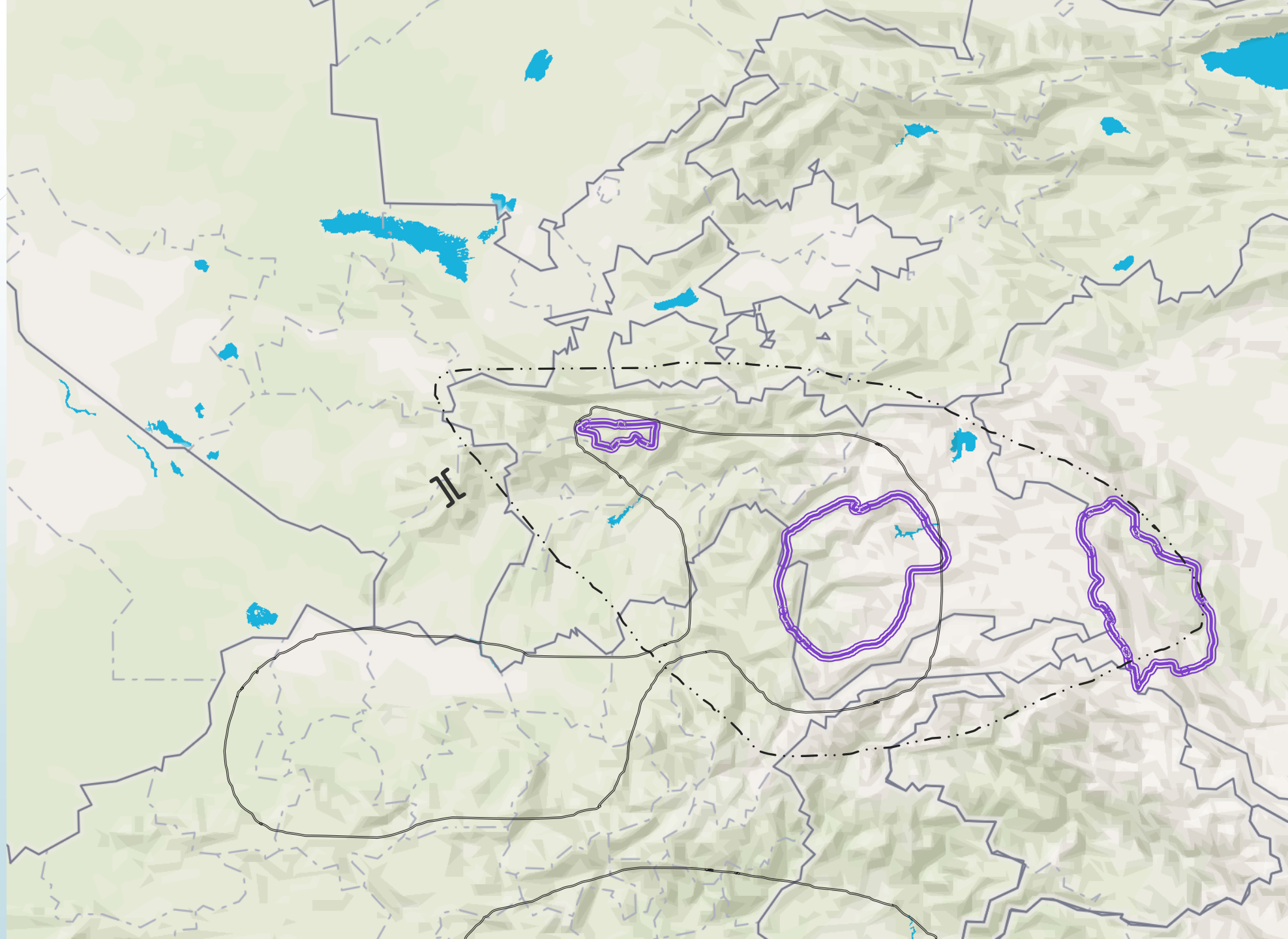




- ▶ *dat.-abl.pl.*
- ▶ *lok.sg.*
- ▶ ukazovací  
zájmena s  
prefixem \**na-*
- ▶ sufigovaná  
imperfektivní  
částice
- ▶ infinitiv  
zakočený *-ak*



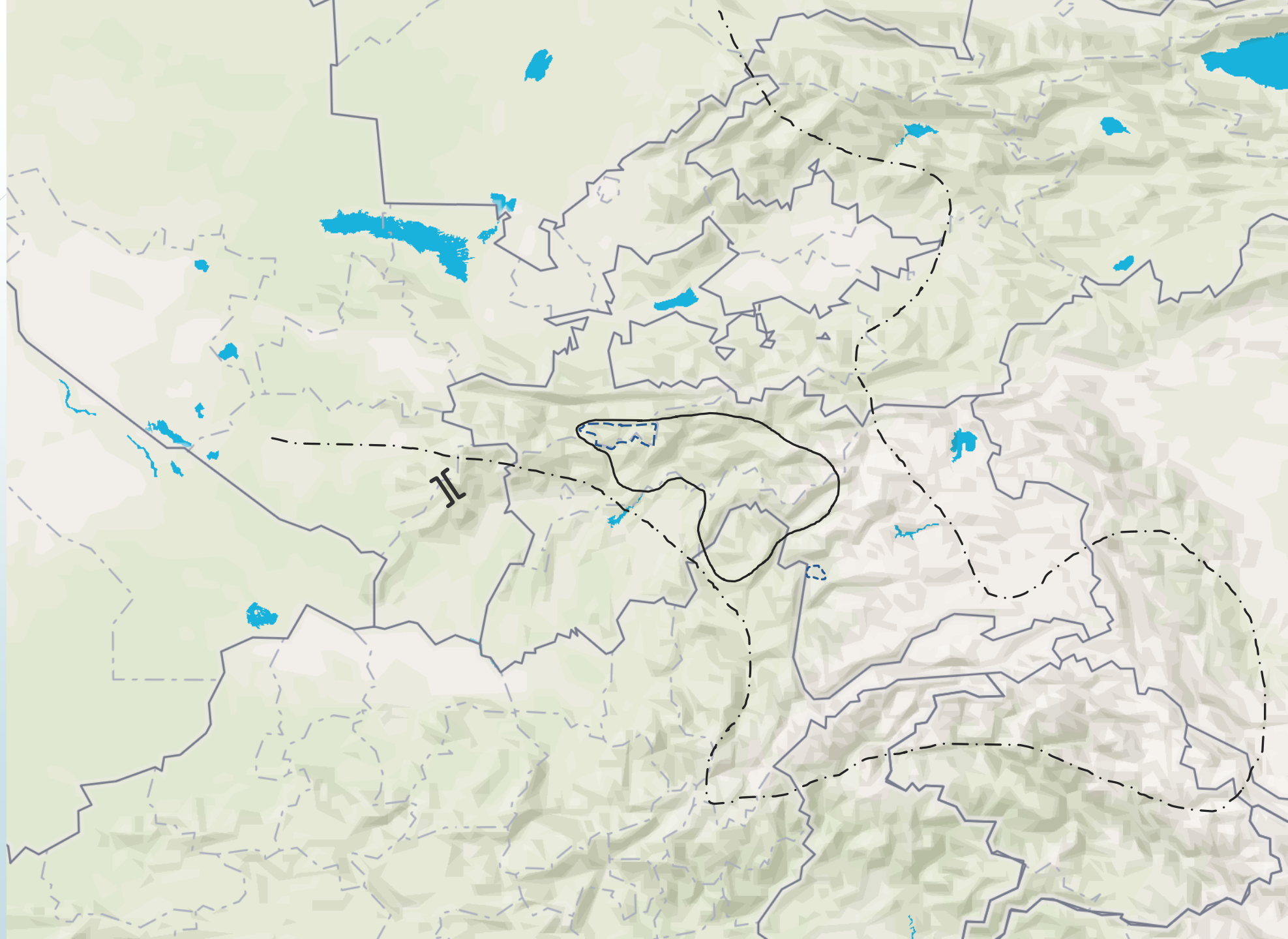
- ▶ *γayk ~ γαράγ ~ γāc/γoc*
- ▶ *ódi'ma ~ wiδn*
- ▶ *γαžd*



▶ *parám ~ pirám*

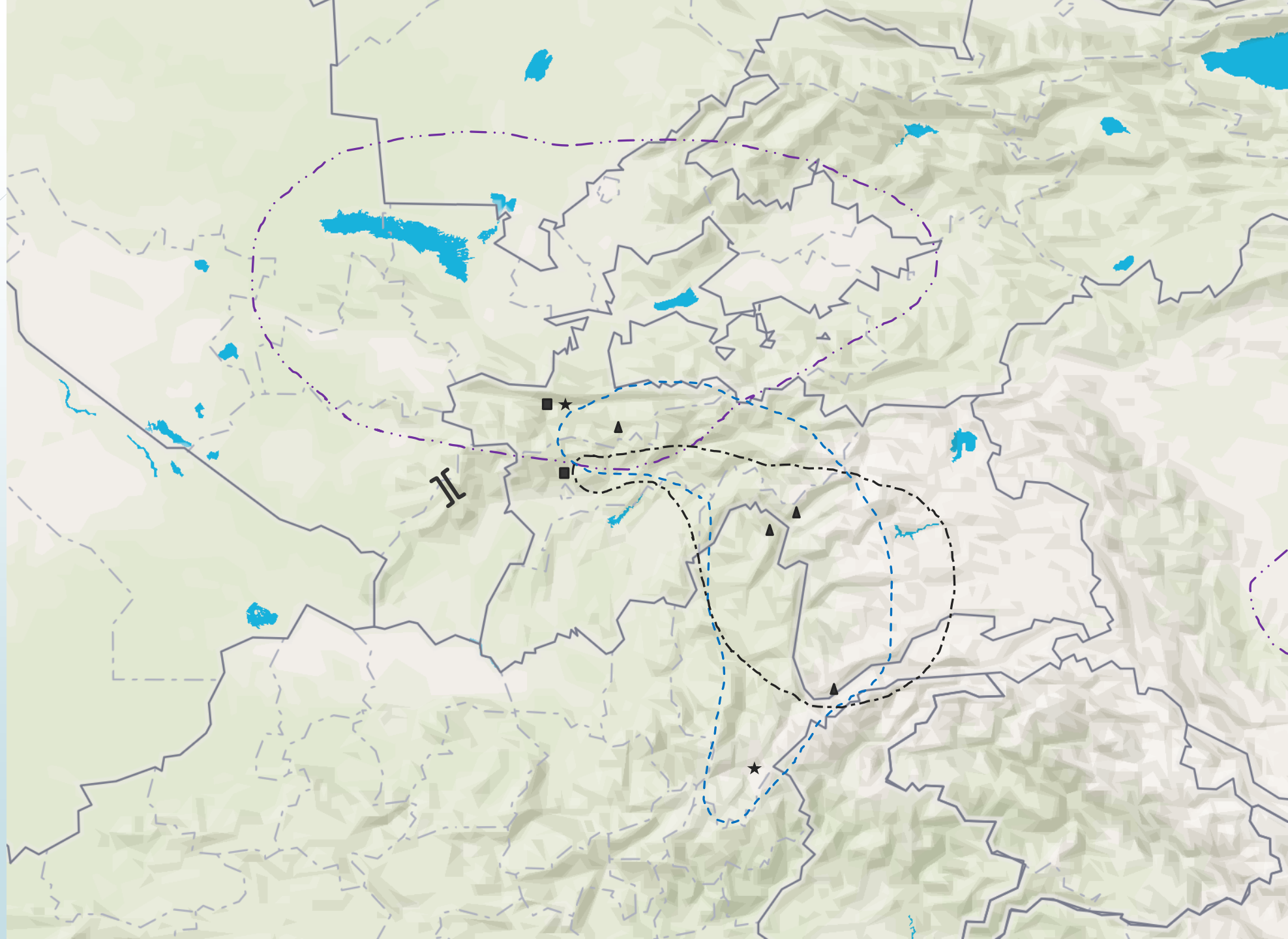
▶ *kōla*

▶ *\*xā-*





- ▶ *\*upa-tapa-(ia-)* >  
*Pitíp/Pitíp* ~  
*Pōtów/Pōtón* ~  
*Patíp/Ptup* ~  
*Pitāb?*
- ▶ *\*radzura-* >  
*Rarz/rzrh* ~  
*Rāzer*
- ▶ *\*bardza-/\*brdza-*  
> *Varzób* ~ *Várz(-*  
*i Minór)*
- ▶ *\*kánθa- × \*káta-*
- ▶ *\*xarf-*



# substrátová fonologie

- ▶ přízvuk není na ultimě
  - ▶ Jaghnób: *Kášē, Kánsē, Kiryóntē*
  - ▶ Varzób: *Puyúzē, Yážnē, Pórut, Póšum*
  - ▶ Rómít: *Kíšē, Yónkē, Vótē, Kántē, Piskántē, Yarípōd*
  - ▶ ? Falghar: *Čōrē, Kantē, Pētē, Sōnē*
- ▶ reflexy pohyblivého přízvuku v závislosti na délce kořenného vokálu (v dat.-abl.pl.)
  - ▶ *Rōyíf* < *\*Ráyīβ* < *\*rágaɪbɪah* × *Maryéb* (< *Maryév*) < *\*Məryéβ* < *\*mṛgáɪbɪah*
- ▶ zachování substrátního *ž* × posun <sup>(\*)</sup>*ž* > *ǰ* v tádžických slovech
  - ▶ stará východoiránská (?) výpůjčka pers. *žālā* > tádž. *žōlá* > tádž.hovor./dial. *ǰōlá*

# substrátová gramatika

- koncovka plurálu *-t* (~ slova zakončená *-a* jej dlouží: *-ō-t*) = tvorba plurálu v jaghnóbštině
  - *kōlá* ‚dobytek‘ :: pl. *kōlót* ~ *kōlaráha* ‚stezka pro dobytek‘; *uskuná* ‚nemovitý majetek‘ :: pl. *uskunót* = *uskúna* ‚bohatství‘ :: pl. *uskúnōt*
  - išk. *šyǰúnd* ‚vlasy‘, *menḍ* ‚jablka/jabloně‘, *čwénḍ* ‚meruňky/meruňkovníky‘
- reflex archaické koncovky dat.-abl. pl. *\*-aibiah* > *-if* × *-éf* (*-év*)
  - *Bidéṽ*, *Múštif*; *Maryéb*, *Rōyíf*, *Müždíf*; *Vōdíf*, *Imbéf*; *Yōrif*; *Pičéf*, *Yuskéf*
  - *ǰūvjéf*, *Xidōrjéf*, *Sumjéf*, *Bōyéf*, *Pōrǰ'nev*; *Yastéw*; *Pastév*; *Tiznéf*?; *Luč'w*?, *Yarāl'w*?; *Ráčif*
- reflex archaické koncovky loc. sg. *\*-ai(ǎ)* > nepřízvučné *-ē*
- progresivní formy tvořeny od tvaru infinitivu a slovesa *mít* × min.participium + tvar slovesa *stát*
- sufigovaná imperfektivní částice (Jaghnób, Darváz a Vandž)
  - jagh. *šawōmišt* ‚jdu‘, *šáwišt* ‚jdeš...‘ ~ sogd. В (*Vessantara jāta*) *šw'm 'štn*, *šw'y 'štn* /*šawām-išt(ə)n*, *šawé-išt(ə)n*/... × sogd. /*šawām-skun*, *šawé-skun*/...
  - dialekty Darvázu, Vandže a Vachijó-ji Bóló: *gimē*, *gima* ‚beru‘, *gimi* ‚bereš...‘ × *mēgiram*, *mēgirī*... (~ pers. do 14./15. stol. (*ha*)*mē gīram* ~ *gīram hamē*, (*ha*)*mē gīrē* ~ *gīrē hamē*...)



# substrátová gramatika

- sdílená inovace v příklonce 1. os. pl. v jagnóbštině a centrálních & severních dialektch tádžičtiny

|       |      | sogd.      |          |         |            | jagh. | centr. tádž. | sev. tádž.                    | spis.<br>tádž. |
|-------|------|------------|----------|---------|------------|-------|--------------|-------------------------------|----------------|
|       |      | SB         | M        | C       | *//        |       |              |                               |                |
| 1.sg. | acc. | -m, -(')my | -m, -my  | -m, -my | -m(e)      | -m    | -am          | -am                           | -am            |
|       | gen. |            |          |         |            |       |              |                               |                |
| 2.sg. | acc. | -β(y)      | -f(y(y)) | -f      | -f(e)      | -t    | -at          | -at                           | -at            |
|       | gen. | -t(y)      | -t(y)    | -ty     | -t(e)      |       |              |                               |                |
| 3.sg. | acc. | -(')šw     | -šw      | -šw     | -šu        | -š    | -aš          | -aš                           | -aš            |
|       | gen. | -š(y)      | -š(y(y)) | -šy     | -š(e)      |       |              |                               |                |
| 1.pl. |      | -mn        | -mn      | -mn     | -mən       | -mōx  | -amō         | -amō, (-ōmō),<br>-amōn, -ōmōn | -amōn          |
| 2.pl. |      | -βn, -tn   | -fn      |         | -fən, -tən | -šint | -atūn, -atōn | -atōn, -ōtōn                  | -atōn          |
| 3.pl. |      | -šn        | -šn      | -šn     | -šən       |       | -ašūn, -ašōn | -ašōn, -ōšōn                  | -ašōn          |

- zesilující prefix *na-* u ukazovacích zájmen v jagnóbštině a darvázsko-vandžských nářečích

# substrátový lexikon

- sogdské a baktrické výpůjčky v perštině ~ reflex baktrického (?) posunu *\*d > l*
- Mast. *pirč* ‚ledovec‘
- Mastčóh, Rašt, Kúlób, Badachšán, Darvóz, Vandž *yažd* ‚špinavý‘ ~ šugh., róš., cháf., saríq., jazgh., išk., wach. *yažd*
- jagh. *γayk* ‚dívka, dcera‘ ~ šugh., róš., cháf., bart. *γāc*, saríq. *γoc* ‚dívka‘ ~ jazgh. *γačag* ‚dívka‘
- Rómít, Qarótegín, Badachšán, Darváz, Vandž *kólá* ‚dobytek‘ ~ jagh. *kōlarahá* ‚stezka pro dobytek‘
- išk. *xɛr* ‚část mlýna‘ = Rómít *xur*
- jagh. *parám* ‚Cousinia umbrosa Buge.‘ ~ cháf. *pirám*
- jagh. *ódíma* ‚Mentha silvestris‘ ~ šugh., bart. *wiδn*, cháf. *wiδm*, *wuδm*, róš. *wuδm*, *wuδn*; wach. *waδən*; pašt. *wēlánaɣ*; pašaj. *waīn*, kašmír. *vēna*
- J&JV dial. *ursuk*, *vurs*, wach. *furs* ‚horský keř‘ × tádž. *burs* (pers. *bors*) ~ ? jagh. *Wōrsōwút* (? sogd. s *βwrzw(′)δk<sup>o</sup>*) < *\*brdza-* / *\*ha(m)pr̥tsi-*

## substrátový lexikon

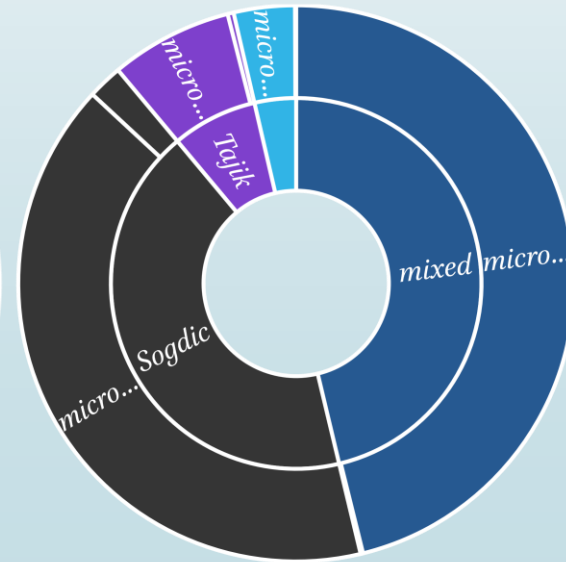
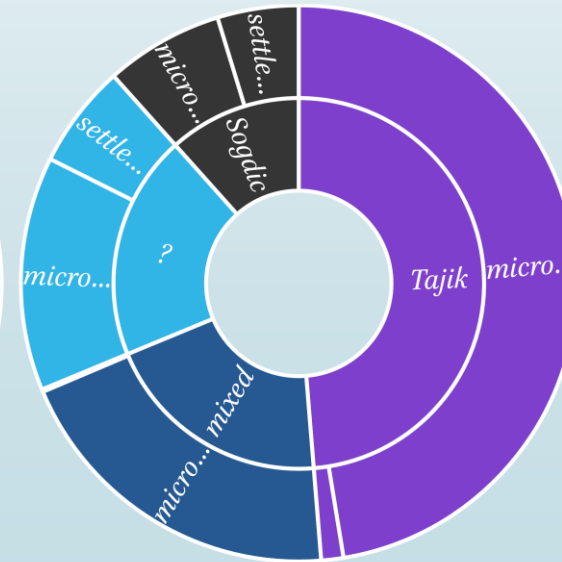
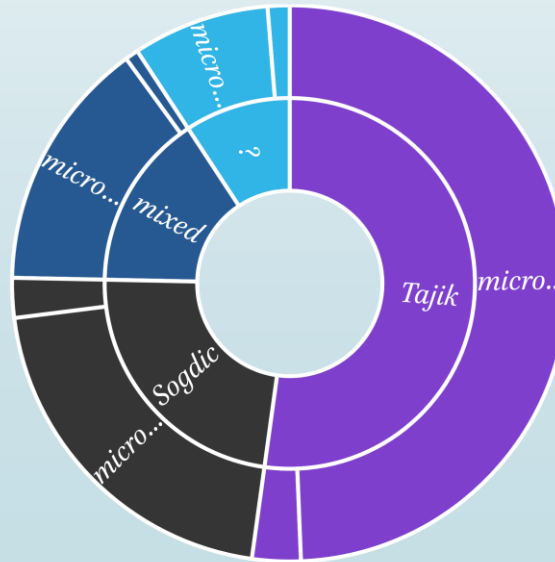
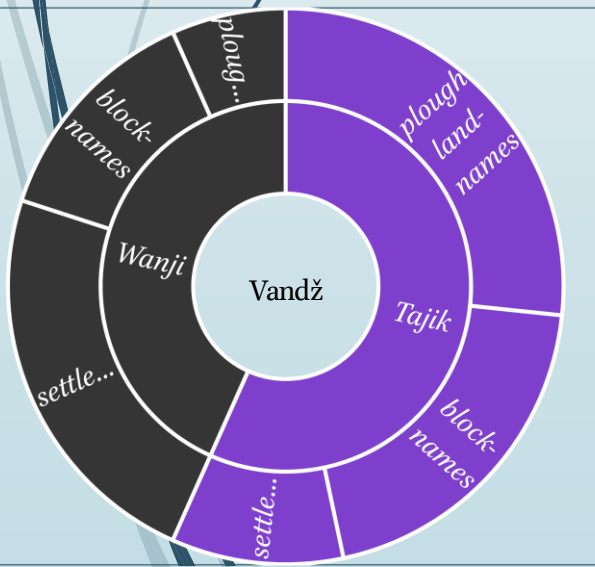
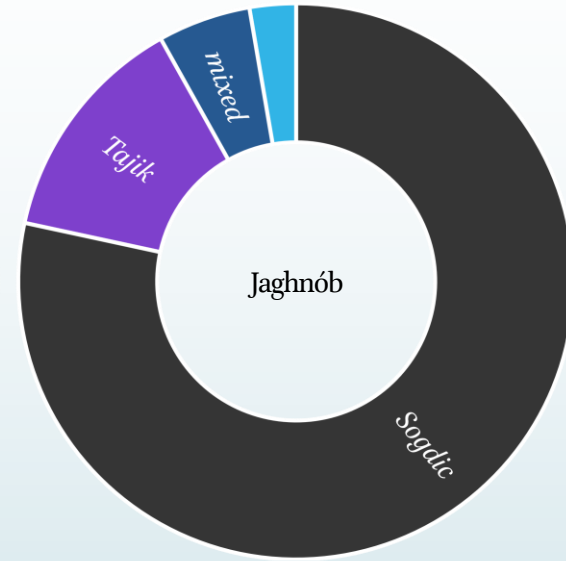
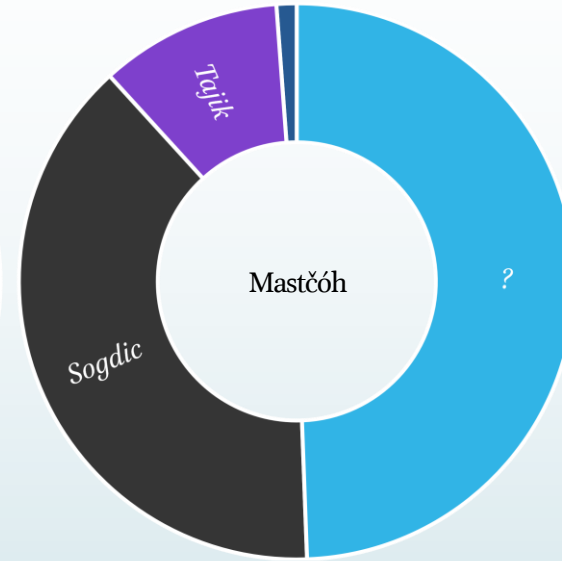
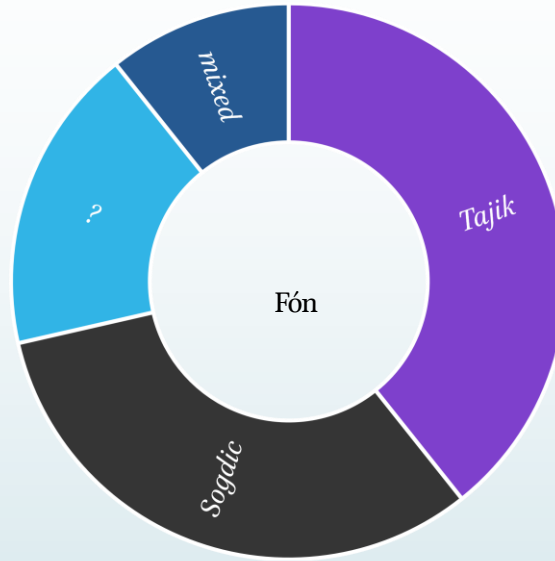
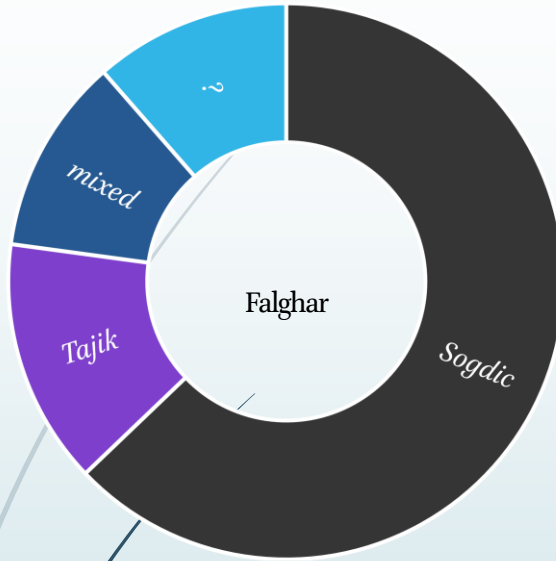
- jagh. *γurúm* ‚argali‘ = Mastčóh *γürm* ~ Rómít *γürm* ‚výrostky na rozích argali‘
- Mastčóh *vayníč* ‚travina s jedlými plody‘ = Yaghn. *wáyñič*, *wáyñič* = Rarz *γamníč*
- jagh. *wōp* ‚snop‘ = Rómít *vōp* ~ Vandž, Darváz *vēb*, *wēb*; Bdchš., Vachijó *wēb*; Qarót. *vēb*, *vēm* = jazgh. *wāb*, šugh. *wēb*, róš., cháf. *wēb*, rášárv. *wōb*; wandž. *wēb*
- jagh. *sípa* ‚nočník‘ ~ Rómít *siván*, Qarót. *sibá* ‚hliněný hrnek‘
- jagh. *párč(a)* ‚opora mostu; okraj‘ = Rómít *parč* ~ sogd. sb *prc(H)* /*pařč*/ ‚vzadu, záda‘ м *prč-* /*pəřčí*/ ‚za, zadní, potom‘
- jagh. *kamč* ‚divoká cibule‘ = Rómít *kamč* ~ J&JV *kamč* ‚blatná cibule‘
- Rómít, Qarót., Bdchš., Vandž, Darváz *kamár* ‚svah hory‘
- Rómít *kēlk* ‚druh keře‘ ~ Qarót. *kilkí* ‚česnek‘ = šugh. *kulkí*
- Rómít *čalák* ‚vřeteno‘ = jagh. *čalak* = jazgh. *čālák* = J&JV *čalák*, *čalúk*, *čalák*, *čillík* ~ Rašt *čēlikrēsí* ‚předení‘ :: jagh. *čilík* ‚malíček‘ ~ Varzób., Darvóz, Qarót. *čilík* ‚prst‘
- jagh. *γaláng* ‚hromada kamení‘ = Rómít, Qarót. *γaláng*
- Qarót. *báná*, *buná* ‚dům; domácnost‘ = šugh., róš., cháf. *buná*
- Darváz *luv/luw kardan* ‚mluvit‘ ~ šugh. *lūv-*, cháf. *lūv-*, róš., rášárv. *luv-*, bart. *lōv-*, Sar. *lev-*, Jazg. *laf-* ~ Sangl. *belav-* ‚číst‘



## substrátový lexikon

- Bdchš. *ažyól* ‚rodina, dítě‘ = wach. *ažyól* ‚rodina, dítě‘ ~ šugh. *ižyól* ‚člen rodiny‘ = Rómít *ašyól*, Rašt *ažyól* ‚člen rodiny‘ ~ jidgh. *ažyál* ‚rodina‘ = kho. *λžyāl*, *ažyāl*, kalaš. *ažgál* ‚rodina‘,
  - cf. kho. *aželi* ‚dítě‘, *ažistai* ‚rodiče‘
- Darváz *vōškí* ‚nit‘ ~ pašt. *wāx̄(káji)* ‚(vlněný) provázek‘ ~ bart., rášárv. *wāx̄* ‚provázek‘ ~ buruš. *biške*
- Darváz *tuqlí* ‚jedno- či dvouletý beran‘, rášárv. *tuklě*, bart. *tuxlí*, saríq. *tyxlí* ~ jagh. *tuqlí/tukulí*, tádž. *tūqlí* ‚jednoleté jehně‘ ~ buruš. *tux(u)lí* ‚kleštěný beran starší dvou let‘ ~ wach. *taxlí* ‚kleštěný beran‘
- Darváz, Vandž, Bdchš., Ghórón, jazgh., mundž. *kər* ‚menší jeskyně, prohlubeň ve skále‘, išk. *kər*, rášárv. *kur* ~ buruš. *k(h)ot*, *kōr* ‚prohlubeň ve skále‘ ~ kalaš. *křě* ‚jeskyně‘
- tádž. *Rašt* ~ išk., sangl., wach *rašt* ‚rozbřesk‘ < \**raʷ(x)štā-/rūštā-* × jazgh. *raxt* ‚sněhová lavina‘ ~ ledovec *Rəxtín*
  - šugh. *Rōšt-qal‘á?*
- tádž. *Varzób* ~ *Varz/Várz-i Minór* (Zahmatóbód, Ajní) ~ sogd. sb *βrz-/βəz-/* < \**bardza-* :: baktr. *βopžo<sup>o</sup>*, *βopža<sup>o</sup>* /*βurz<sup>o</sup>~βərz<sup>o</sup>*/ < \**br̥dza-* ‚vysoký; dlouhý‘ ~ šugh. *vūyž* (f. *vōyž* × róš., bart. *vūz* < \**βūwz*) ~ išk. *vəždúk*, sangl. *vəždúk/vəyždúk*

# analýza toponymie a mikrotoponymie



## závěr

- ▶ tádžická nářečí jako zdroj substrátového materiálu
  - ▶ nahodilé isoglosy po celé východní a centrální části země
- ▶ fosilizované východoíránské lexikální a gramatické archaismy
- ▶ lingvistické doklady komunikace napříč horským územím – kontakty nejen po liniích hlavních údolí a řek, ale i přes horské hřbety
- ▶ proces jazykového posunu dobře patrný v případě Vandže a Jaghnóbu (potažmo i Mastčóhu, Falgharu a Fónu) – přímo doložený východoíránský jazyk nahrazený/nahrazovaný tádžickým nářečím
  - ▶ Darváz poperštěn někdy v 14.-15. stol. > místní „archaický“ dialekt pronikl do Vandže, kde zhruba před 100 lety zanikl místní jazyk
  - ▶ cf. jidghášťina v údolí Lótkóh (od 15. stol?) – nedostatek íránských toponym ~ převzetí/zachování dardské toponymie



# výběrová bibliografie

- HENNING 1939: *Walter Bruno Henning: Sogdian Loan-Words in New Persian*. In: *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 10/1 (: *University of London*), 1939, s. 93-106.
- CHEUNG 2015: *Johnny Cheung: The Linguistic and Geographic Position of Pashto within the East Iranian Language Group: I. A Phonological and Lexical Analysis*. In: *Matteo de Chiara – Evelin Grasi (eds.): Iranian Languages and Literatures of Central Asia, from the Eighteenth Century to the Present*. Paris: *Association pour l'avancement des études iraniennes*, 2015.
- ХРОМОВ 1962: *Альберт Леонидович Хромов: Говоры таджиков Матчинского района. Ғӯишҳои тоҷики райони Мастчоҳ*. Труды, т. CVII. Душанбе: *Издательство Академии наук таджикской ССР*, 1962.
- ХРОМОВ 1968: *Альберт Леонидович Хромов: Еще раз о согдийском топоформанте -уβ*. In: *Известия Академии Наук Таджикской ССР, Ахбороти Академии фанҳои РСС Тоҷикистон. Отделение Общественных Наук*, 1968, № 3 (53). Душанбе: *Дониш*, 1968, s. 88f.
- ХРОМОВ 1969: *Альберт Леонидович Хромов: Историко-лингвистическое исследование Ягноба и Верхнего Зеравшана. Диссертация на соискание учёной степени кандидата филологических наук*. Душанбе 1969.
- ХРОМОВ 1975: *Альберт Леонидович Хромов: Очерки по топонимии и микропонимии Таджикистана*. Душанбе: *Ирфон*, 1975.
- LURJE 2003: *Pavel Borisovič Lurje: How long was Sogdian spoken in Transoxiana? (a Toponymical Approach)*. *Web edition of a lecture presented at the Conference of Societas Iranologica Europaea held in Ravenna in 2003*, [http://www.societasiranologicaeu.org/Sito%20Conferenza/pdf/abstract/thursday/mi\\_Lurje.pdf](http://www.societasiranologicaeu.org/Sito%20Conferenza/pdf/abstract/thursday/mi_Lurje.pdf)
- LURJE 2004: *Павел Борисович Лурье: Историко-лингвистический анализ согдийской топонимии*. Диссертация на соискание учёной степени кандидата филологических наук. Санкт-Петербург, 2004.
- QARĪB 2016: *Badrezzaman Gharib: Sogdian Language ii. Loanwords in Persian*. In: *Ehsan Yarsater (ed.): Encyclopædia Iranica*, online edition, 2016, <http://www.iranicaonline.org/articles/sogdian-language-i-loanwords>.
- RASTORGUJEVA 1964: *Вера Сергеевна Расторгуева: Опыт сравнительного изучения таджикских говоров*. Москва: *Наука*, 1964.
- ROZENFELD 1982: *Анна Зиновьевна Розенфельд: Таджикско-русский диалектный словарь (юго-восточный Таджикистан)*. Ленинград: *Издательство Ленинградского университета*, 1982